

Erden Attila Aytekin

Lisans derecesini ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nden, yüksek lisans derecesini Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü'nden aldı. Doktorasını 2006'da ABD'de State University of New York, Binghamton'da tamamladı. Osmanlı İmparatorluğu'nda tarım sorunu ve köylülük, ondokuzuncu yüzyılda sınıfsal ilişkiler ve Osmanlı hukukunun evrimi konularıyla ilgileniyor. *Praksis* yayın kurulu üyesi. ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde çalışıyor.

TARLALARDAN OCAKLARA,
SEFALETTEN MÜCADELEYE

ZONGULDAK-EREĞLİ KÖMÜR
HAVZASI İŞÇİLERİ, 1848-1922

E. Attila Aytekin

Yordam Kitap: 11 • **Tarlalardan Ocaklara, Sefaletten Mücadeleye: Zonguldak-Ereğli**

Kömür Havzası İşçileri, 1848-1922 • E. Attila Aytekin • ISBN 978-9944-122-02-3

Düzeltilme: Mehmet Tayak • *Kapak ve İç Tasarım:* Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni:* Gönül Göner

Birinci Basım: Ocak 2007 • *İkinci Basım:* Ekim 2017 • *Yayın Yönetmeni:* Hayri Erdoğan

© E. Attila Aytekin, 2006; © Yordam Kitap, 2006

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)

Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat:3 34110 Çağaloğlu - İstanbul

Tel: 0212 528 19 10 • **Faks:** 0212 528 19 09

W: www.yordamkitap.com • **E:** info@yordamkitap.com

www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

Baskı: Depo Print Dijital Baskı ve Reklam San. ve Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 34049)

4. Levent Oto Sanayi Sitesi Ahmet Bayman Cad. Blok No:5

Seyrantepe-İstanbul

Tel: 0212 325 12 07

emek tarihi

TARLALARDAN OCAKLARA,
SEFALETEN MÜCADELEYE

ZONGULDAK-EREĞLİ KÖMÜR
HAVZASI İŞÇİLERİ, 1848-1922

*Berna Yertut'un
güzel hatırasına*

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	11
GİRİŞ	13
Osmanlı işçi sınıfı tarih yazımı üzerine	13
“İşçi”yi tanımlama sorunu	15
Sınıf ve etnisite	17
İşçilerin tarihi mi, işçi örgütlerinin tarihi mi?	19
Emek tarihi ve toplumsal tarih	20
E.P. Thompson’un sınıf kavrayışı	21
Kaynak sorunu	23
1909 Tatil-i Eşgal Kanunu	24
1. BÖLÜM	
KÖMÜR HAVZASININ KISA BİR TARİHİ	27
Giriş	27
Hazine-i Hassa Dönemi (1848-1865)	28
Bahriye Nezareti dönemi (1865-1896)	30
Fransız sermayesi havzaya giriyor: Ereğli Şirketi	32
1908 Devrimi sonrası havza	36
Savaş yıllarında havza	39
2. BÖLÜM	
KÖMÜR HAVZASINDA MADENCİLER	41
Giriş	41
Dilaver Paşa Nizamnamesine kadar işçiler	42
“Dilaver Paşa Nizamnamesi”	42
Nizamname sonrası işçilerin durumu	44
1908 grevleri	45
Ankara hükümetinin havzaya ilişkin yasama faaliyeti	46

3. BÖLÜM

HAVZADA İŞÇİ ÜCRETLERİ	51
Giriş	51
Osmanlı İmparatorluğu'nda ücretler	52
Kömür havzasında ücretler	53
1905-1911 döneminde ücretler	55
1922 yılı civarında ücretler	57
Savaş yıllarında ücretlerde görülen değişme, 1911-1922	59
1875-1922 arası ücretlerin analizi	61
1908 grevlerinin ücretlere etkisi	64
Amele Birliği ve ücretlerden yapılan kesintiler	65

4. BÖLÜM

İŞ KAZALARI	71
Giriş	71
Kazalar ve sonuçları: 1909-1910	72
Devletin kazalara yaklaşımı	78
Fransız şirketi ve kazalar	81
İşçilerin tepkisi	82
SONUÇ	85
KAYNAKÇA	89
EKLER	94

ÖNSÖZ

Bu çalışma Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü'nde yazmış olduğum yüksek lisans tezinin geliştirilmiş ve değiştirilmiş bir versiyonudur.¹ Kitabın özellikle ana gövdesinde genellikle teze sadık kalmakla birlikte, giriş ve sonuç bölümlerini yeniden yazdım; diğer bölümleri de mümkün mertebe güncellemeye çalıştım.

Çalışmamda kullandığım asli birincil kaynakları Zonguldak Karaelmas Üniversitesi'nde bulunan belgeler oluşturdu. Bu belgeler Donald Quataert ve Nadir Özbek'e göre Osmanlı emek tarihine dair şimdiye kadar ortaya çıkarılmış en önemli belge yığını.² Bu belgelerden bir kısmı Cumhuriyet dönemiyle ilgiliyken, çoğu Osmanlı dönemine ait.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında pek çok kişinin emeği geçti. Tezimin danışmanlığını yapan Akşin Somel'e müteşekkirim. Oktay Özel ve Aykut Kansu da yorumları ve önerilerini

-
- 1 "Workers of the Ereğli-Zonguldak Coal Basin, 1848-1922", yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara, Bilkent Üniversitesi, 2001. Tez, 2002 yılında Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin verdiği "Genç Sosyal Bilimciler Ödülü"nü aldı.
 - 2 Donald Quataert ve Nadir Özbek "The Ereğli-Zonguldak Coal Mines: A Catalog of Archival Documents", *The Turkish Studies Association Bulletin*, vol. 23, no. 1 (1999), 55-67.

le çok yardımcı oldular. Kullandığım kaynaklardan haberdar olmamı sağlayan Özbek'e ve özellikle de Quataert'a teşekkür borçluyum. Zonguldak'taki araştırmalarım sırasında yardımlarını esirgemeyen Erol atma'ya ve özellikle Mustafa Yüce'ye minnettarım. Yüce'nin sağladığı olanaklar olmasaydı bu kitap elinizde olmazdı. Bu kitabı benim için var eden, Gökhan Atıl-gan'ın önerisi ve teşviki oldu. Kendisine çok teşekkür ediyorum. Son olarak, yazdığım her şeyde dolaylı ya da dolaysız payı bulunan Ebru Deniz Ozan'a teşekkürlerimi sunuyorum.

GİRİŞ

Osmanlı işçi sınıfı tarih yazımı üzerine

Osmanlı işçi sınıfı tarihinin Osmanlı tarihçiliğinin en çok ihmal edilen alanlarından biri olduğu söylenebilir. Yaklaşık son otuz yılda konuya yönelik belirli bir ilgi artışından bahsedilebilirse bile, işçi sınıfı tarihi, Osmanlı tarih alanı içinde hâlâ marjinal bir alan. Bu tarihçilik alanının pek çok sıkıntısı var. Hem bazı kuramsal sorunlar yeterince tartışılmış değil, hem de işçi sınıfı, işçiler ve işçi örgütleri hakkında bazı temel bilgiler bile eksik.

Önce kuramsal sorunlardan bahsedelim. Bu sorunların başında modernleşme kuramının Osmanlı tarihçiliğine olumsuz etkileri geliyor. Modernleşme kuramı elitler arası mücadeleyi geleneksel ya da modernleşmekte olan toplumlarda toplumsal değişimin temel itici gücü olarak görür³ ve diğer toplumsal grupların failliğini büyük oranda reddeder. Bu toplumların tarihi için sınıf analizi kullanılamaz; çünkü onlar için böyle

3 Zachary Lockman, "Introduction", Lockman (der.), *Workers and Working Classes in the Middle East: Struggles, Histories, Historiographies* Albany: State University of New York Press, 1994.

bir kategori anlamlı değildir. Bu nedenle, modernleşme kuramının etkisi altında yapılan kimi çalışmalarda sınıf terimi görülsede bu terim herhangi bir sosyal ya da siyasal ağırlığa değil, çok genel tanımlanmış bir insan grubuna işaret eder.⁴ Yani işçi sınıfı elitlerin eylemlerinin ve onların getirdiği sonuçların arka planını oluşturan pek çok öğeden biridir sadece.

Diğer bir uçta, teleolojik Marksizm denebilecek bir tür Marksizm vardır. İşçi sınıfına özsel bir sosyalist-devrimci rol apriori olarak atfedilir ve işçi sınıfı bu rolü yerine getirdiğine inanıldığı ölçüde gelişkin olarak nitelendirilir. Bu yaklaşım bazı ekonomist tonlar da içerir; zira bilinçli bir sınıfın ortaya çıkışının kapitalist gelişmenin *zorunlu* bir sonucu olduğu varsayılır. Yani bu tür analizlerde işçi sınıfı kesin biçimde belirlenmiş bir anlatıda kendine biçilen rolü oynar.⁵ Bu yaklaşımı benimseyen ve Ortadoğu üzerinden çalışan Marksist tarihçilerin önemli bir kısmı devrimci bir bilincin yokluğunun nedenlerini araştırmışlardır. Bu yokluk/eksiklik epistemolojisi işçilere yönelik ya öfkeli ya da özürçü yaklaşımların önünü açmış, dolayısıyla da her bir ülkede işçi sınıfının oluşumunun özgül koşullarının hakkıyla serimlenmesini engellemiştir. Ne ki, bu teleolojik yaklaşımın reddi, sınıfın anlamlı ve açıklayıcı gücü olan bir kategori olduğunun reddini beraberinde getirmemelidir. Sınıf, özsel olarak teleolojik ya da özcü bir kavram değildir ve aşağıda göstermeye çalışacağı üzere radikal olarak farklı bir biçimde tanımlanmış bir sınıf anlayışı pek çok sorunu çözebilir.

Batı dışı işçi sınıflarının tarihiyle ilgili diğer bir sorun kaynağı Avrupamerkezciliktir. Bu eğilim hem modernleşmeci yazarlarda hem de bazı Marksist tarihçilerde görülebilir. Ön-

4 Asef Bayat, "Historiography, Class and Iranian Workers", Lockman (der.), *Workers and Working Classes in the Middle East: Struggles, Histories, Historiographies*, Albany: State University of New York Press, 1994; s.169.

5 Lockman, "Introduction", s. xix.

celikle, yukarıda değindiğim teleolojik yaklaşım esasen Avrupamerkezcidir. Avrupa dışı toplumların tarihine Avrupa'da olanları görmek için bakar ve böylelikle de “işçi sınıfı bilinçliliğinin ve eylemlerinin farklı kültürlerde farklı ve özgül biçimler alabileceğini” göz ardı eder.⁶

Avrupamerkezcilik, diğer uçtaysa Avrupa harici toplumlar için sınıf kategorisinin reddini getirir. Türk tarihçiliğinde bunun örneklerini görmek mümkündür. Batılı toplumlar için tasarlanan sınıf kategorisinin kendine özgü pek çok özelliklerini olan Osmanlı-Türk toplumu için geçersiz olduğu varsayılır. Bu “biz bize benzerizci” yaklaşım nihayetinde oryantalisttir; zira Osmanlı-Türk toplumunun Batılı toplumlardan ontolojik olarak farklı olduğu önkabulüne dayanır.

“İşçi”yi tanımlama sorunu

İşçi sınıfı tarihini ele almanın doğrudan akla getirdiği meselelerden biri de “işçi”nin nasıl tanımlanacağıdır. Osmanlı-Türk tarihçiliğinde bu sorun üzerine yeterince düşünüldüğü söylenemez. Yıldırım Koç, işçi ve işçi sınıfı kavramlarının yeterince tartışılmamış olmasının Osmanlı-Türk işçi sınıfı üzerine yapılan çalışmaların ortak sıkıntılarının biri olduğunu söyler.⁷ Bu bağlamda yaygın bir eğilim, işçi sınıfını büyük fabrikalarda çalışan işçilerle özdeşleştirmektir.⁸ Bu eğilimin neticesi olarak tarihçiler genelde sanayi işçilerine yoğunlaşmışlar, zanaatkârlar, tarım işçileri, inşaat işçileri, hizmet sektörü işçileri, evlerinde çalışanlar vs ihmal edilmiştir. Osmanlı örneğinde esnaf/zanaatkâr ve işçiler arasında kurulan keskin karşıtlık özellikle sorunludur; zira, Osmanlı toplumunun ko-

6 Bayat, “Historiography”, s.176.

7 Yıldırım Koç, “Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihleri”, *Kebikeç*, 5 (1997), s. 105.

8 Metin Özügürlü: “Toplumsal Tarih ve İşçi Sınıfı ya da ‘Vardı da Biz mi Yazmadık’”, *Mürekkep*, 6 (1996), s. 53.

şulları dikkate alındığında ücretle çalışan zanaatkârları geleneksel diye dışlayarak sadece modern işçilere yoğunlaşmak önemli ampirik hatalara yol açabilir. Bu açıdan çığır açıcı çalışmalar Sherry Vatter tarafından yapılmıştır.⁹ Şam'da tekstil sektöründe çalışan kalfaları inceleyen Vatter, 1879'da bir aylığına greve giden ve istediklerini elde eden bu kalfaların Osmanlı işçi sınıfı çalışmalarının dışında bırakılmayacağı sonucuna varmıştır. Bu ampirik çalışma, kuramsal olarak da çok önemlidir. Zanaat üzerine kurulu bir üretim yapısının sınıf mücadelesinin ve işçi sınıfı militanlığının önünde engel olduğu varsayımını kökten sorgular.

İmparatorluğun diğer ucundan, Selanik'ten bir başka örnek daha var elimizde. Kitle desteği açısından imparatorluğun en güçlü işçi örgütü Selanik İşçi Federasyonu idi. Bu örgüt farklı dillerde gazeteler yayınlıyordu ve bu gazetelerde en çok yer işgal eden konu zanaatkârların çalışma koşulları ve mücadeleleriydi.¹⁰

Öyle görünüyor ki genelde esnaf tarihi çalışmalarının inceleme konusu olan ücretli zanaatkârları emek tarihi alanına entegre etmek, önümüzdeki yıllarda emek tarihçiliğinin önündeki en temel meselelerden biri olacak. Donald Quataert'in Osmanlı emek tarihçiliği üzerine yazdığı 2001 tarihli bir

9 "Militant Journeymen in Nineteenth-Century Damascus: Implications for the Middle Eastern Labor History Agenda," Zachary Lockman (ed.), *Workers and Working Classes in the Middle East: Struggles, Histories, Historiographies*, Albany: State University of New York Press, 1994, 1-20. ve Sherry Vatter, "Militant Textile Weavers in Damascus: Waged Artisans and the Ottoman Labor Movements, 1850-1914", Quataert ve Lockman (der.) *Workers and The working Class in the Ottoman Empire, 1939-1950* (London: 1995) Türkçesi: "Şam'ın Militan Tekstil İşçileri: Ücretli Zanaatkârlar ve Osmanlı İşçi Hareketi", Quataert ve Zürcher (der) *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, İstanbul: İletişim, 1995.

10 Paul Dumont: "20.Yüzyıl Başları Osmanlı İmparatorluğu İşçi Hareketleri ve Sosyalist Akımlar Tarihi Üzerine Yayımlanmamış Kaynaklar", *Toplum ve Bilim*, 3 (1977): 31-50.